

ŞİHABÜDDİN ABDULLAH SAYRAFÎ VE KENDİSİNE ATFEDİLEN HULÂSATÜ'L-EFKÂR FÎ
MA'RİFETİ'L-EDVÂR ADLI ESER; HAYATI, İÇERİĞİ VE ŞÜPHELER

*Shahab Al-Din Abd Allah Sayrafi And The Work Named Khulasa Al-Afkar Fi Marifat Al-Adwar Attributed
To Him; Life, Content And Doubts*

Seyid Muhammed Taki Hüseyini

Istanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, Türkiye. mthuseyni@gmail.com

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
25.01.2022

Kabul/Accepted:
22.03.2022

Sayfa/ Page:
269-279

mecmua.1063024

Öz

Müsikî nazarîyâ tarihinde, Safiyüddin Urmevî'nin 13.yy'ın ilk yarısında kaleme aldığı Edvâr adlı eseri önemli bir yere sahiptir. İslamiyette müsikî nazariyatı risâleleri ile temellerini oluşturan İshâk-ı Mevsilî ve Kindî gibi âlimlerin çalışmaları, daha sonra Fârâbî, İhvân-ı safâ, İbn-i Sînâ, İbn-i Zeyle'nin çalışmalarıyla ilerleyerek müsikî nazarîyatında olan eksiklerin ve hataların giderilmesi doğrultusunda devam ettirildi. Bu çalışmaların zirve noktasına ulaşması Safiyüddin Urmevî'nin müsikî nazariyatını ilgilendiren tüm konuları yeni bir düzenle ortaya koyduğu Edvâr'ıyla gerçekleşmiştir. Urmevî'den sonra gelen müsikîşinâslar da onun ortaya koyduğu sistemi kabul ederek, kurduğu çizgide hareket edip eserlerini ya Edvâr'ı genişletilmiş bir şekilde yeniden yazdıkları ya da Edvâr'ın şerhi veya tercümesi olarak kaleme aldıkları gözlenmektedir. Edvâr üzerinde yoğunluklu olarak şerh çalışmalarının yapıldığı dönem 14. yüzyıldır. Günümüz araştırmalarında bu döneme ait Edvâr şerhlerinden birisi de dönemin ünlü hattâtı Abdullah Sayrafi'ye nisbet edilen Hulâsatü'l-efkâr fî ma'rifeti'l-Edvâr isimli eserdir. Bu makalede, zikredilen eserin müellifi, içeriği ve nüshalarına dair bilgi verildikten sonra, eserin içeriği ve nüshalarına dayanarak sunulan deliller ile bu eserin Sayrafi'ye ait olup olmadığı ortaya konulacaktır. Bununla birlikte eserin müellifinin, eserin en eski nüshasının müstensihî olan Fahreddin-i Müstevfi'nin Risâle fî fenn'il-elhân adlı eseri olup olmadığı irdelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Urmevî, Şerh-i Edvâr, Sayrafi, Müstevfi, Müsikî, El Yazma

Abstract

Adwar, written by al-Urmawi in the first half of 13th century, has an important place in the history of music theory. In music theory of Islam, the works of Ishaq Mewsili and Kindi formed the basis, later on with the works of Farabi, İkhvan al-Safa, İbni Sina, İbni Zeyle, continued in the direction of eliminating the deficiencies and mistakes. The peak point of these studies was Urmawi's Adwar. Urmawi put forward all music theory into a new order. The musicians who came after Urmawi accepted his system, and wrote their works as a continuation, commentary or translation of al-Adwar. The most intense period of these works was 14th century. One of the most important works in this period; Khulâsa al-afkar fî ma'rifat al-Adwar of famous calligrapher Abdullah Sayrafi. In this article writer gives information about the content and copies of the work, revealed that this work does not belong to Sayrafi, with the evidences in the content and copies of the work. The author -contemporary with Meragi- finished this work in 15th century not 14th also the author of the work may be Fakhr al-din Mustawfi, who is the copyist of the oldest copy of the work, and the name of the work is Risâle fî fann al-alhan. information is explained.

Keywords: Urmawi, Sharh of al-Adwar, Sayrafi, Mustawfi, Music, Manuscript

Atıf/Citation: Seyid Muhammed Taki Hüseyini. (2022). Şihabüddin Abdullah Sayrafi ve Kendisine Atfedilen Hulâsatü'l-Efkâr Fî Ma'rifeti'l-Edvâr Adlı Eser; Hayatı, İçeriği ve Şüpheler. *MECMUA-Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* ISSN: 2587-1811 7(13), 269-279

Sorumlu Yazar/Corresponding: Seyid Muhammed Taki Hüseyini

Yazar Katkı Oranı Beyanı/Author Contribution Rate: Araştırmacılar çalışmaya eşit oranda katkı yapmışlardır.

Çatışma Beyanı/Conflict Statement: Makalenin yazar/yazarları bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkileri bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan ederler.

Giriş

İslâmiyet'in ilk yıllarındaki mûsikî nazariyâtı çalışmalarının, daha çok bu ilmin temelleri, terimleri ve bu ilme taalluk eden hususlar üzerine olduğu söylenebilir. Yunan mûsikî nazariyâtı etkisi altında deneme yanılma ile başlanıp bir çok tartışmaya yol açan Mevsilî ve Kindî'nin mûsikî nazariyâtı risâlelerinin, Fârâbî, İhvân-ı Safâ, İbn-i Sînâ ve İbn-i Zeyle'nin çalışmaları ile bir düzen ve sisteme büründüğü gözlenmektedir. İslâmiyet'in ilk asırlarında telif edilen mûsikî eserlerinde, hala eksik veya yeterli bir şekilde değinilmemiş konulara veya mûsikînin öz ve mâhiyetine ait olmayan konulara rastlanmaktadır. Buna ilaveten bu dönem risâlelerinde işlenen konuların bir başlık altında değil perakende bir şekilde farklı başlıklar altında incelendiği de gözlenmektedir. Örnek olarak, Fârâbî'nin *Musika'l-kebir* adlı eserinden günümüze ulaşan Kitâbü'l-evvel'in "es-Sinâ'atî'l-mûsika" isimli ikinci bölümün birinci kısmının ikinci Makalesinde ve üçüncü kısmın birinci Makalesinde îkâ' konusundan bahsedilmesini verebiliriz. (Fârâbî, 1967. s. 435, 983).

Safiyüddîn-i Urmevî'nin *Edvâr*'ı ile tüm mûsikî nazari konuları yeniden gözden geçirilerek bir düzen ve sisteme girmiştir.

1. URMEVÎ'NİN EDVÂR'I VE 14.YÜZYILDA EDVÂR ÜZERİNDE ÇALIŞMALAR

Urmevî, *Edvâr*'ın dibâcesinde belirttiğine göre eserini Hâce Nasîrüddîn-i Tûsî (ö. 672/1274)¹ olarak tahmin edilen büyük bir zâtın emri ve tavsiyesi üzerine 633 (1236) yılında veya öncesi kaleme almıştır.² Urmevî, mûsikî konularını sınıflandırarak on beş fasılda³ düzenleyerek nağmenin tarifi, fizik ve pestlik sebepleri, tel üzerinden nağmelerin hesaplanması, bu'dlar ve nisbetler, uyumlu ve uyumsuzluk sebepleri, zi'l-erba' (dörtlü) ve zi'l-hams (beşli) aralıkları, tabakaları ve birbiri ile terkipleri ve neticesinde devirlerin meydana gelmesi, meşhur on iki makam, altı âvâze ve şubeler, devirler arasındaki ortak nağmeler, akordlar, îkâ' ve çeşitleri, devirlerin insan üzerindeki tesirleri ve lahinlerin kaydetme (notasyon) usulünden bahsetmiştir. Urmevî, kendisinden önceki mûsikîşinâsların nazariyâtlarına bir düzen vererek mûsikînin ilmi kaynaklarına yeni kalıp ve otorite kazandırmıştır. Urmevî'den sonra gelenler de hemen hemen Urmevî'nin *Edvâr*'ında ortaya koyduğu yöntem üzerinden hareket ederek *Edvâr*'daki konuların izâhına çalışmışlardır.

Edvâr üzerinde en yoğun çalışmaların yapıldığı dönem, elimize ulaşan çalışmalar veya kaynaklara göre 14. yüzyıldır. Merâgî, *Câmi'u'l-elhân*'da 29 Şaban 778 düzenlenmiş olan meşhur "Nevbet-i Müretteb meclisi"nde (Merâgî, 1988, s. 274; Sezikli, 2007, s. 24) bulunan bazı *Edvâr* şârihlerinin isimlerini Mevlânâ Celaleddin Fazlullâh Ubeydî, Mevlânâ Sa'deddin Kûçek, Mevlânâ Ömer Tâc-ı Horasânî, Nasrullah Kâinî (Merâgî, 1992, s. 110) olarak kaydeder. Bu şârihlerin *Edvâr*'a yazdıkları eserler, günümüze ulaşmamıştır. Yahya Kâşî⁴ (754-1353'te hayatta); Mîrek Şemsüddîn Muhammed b. Mübarekşâh el-Buhârî (ö. 784/1382'de hayatta)⁵ ve Lutfullâh-ı Semerkandî'nin (798/1396'da

¹ *Edvâr*'ın nüshalarında bu şahsın ismi geçmemektedir. Fakat Oxford Üniversitesi ktp., nr. 521 ile kayıtlı olan Yusuf b. Nu'mân el-Mârdinî tarafından Rebiülâhîr 734'te (Kasım 1333) istinsah edilen nüshada bu kişinin ismi Nasîrüddîn-i Tûsî olarak kaydedilmiştir. (Urmevî, 1986, s. 86-87)

² *Edvâr*'ın bilinen en eski nüshasının ferağ kaydında, eserin müellifi ve müstensihi ile ilgili her hangi bir bilgi bulunmamaktadır (Urmevî, Nuruosmaniye, nr. 3653, vr. 49a). Buna rağmen, eserin telif tarihi, nüshanın istinsah tarihi (633/1236) olarak gösterilmiştir. (Uygun, 2002, s. 97-98)

³ *Edvâr*'ın bazı nüshalarında on beşinci fasıl bulunmamaktadır. Lutfullâh-ı Semerkandî'de (798/1396'da hayatta) şerhini, 14 bölümlü *Edvâr*'a yazmıştır. (Semerkandî, Medrese-i Sadr ktp., nr. 330, vr. 2a-2b; Urmevî, Fatih, nr. 3662, vr. 1b-3b)

⁴ Hakim, edip, kelamcı, matematikçi ve mûsikîşinas olan İmâdüddîn Yahya b. Ahmed Kâşî hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Vefatıyla ilgili de günümüzdeki kaynaklarda 743/1343 ve 773/1371 olarak farklı farklı tarihler kaydedilmiştir. Yahya Kâşî, eserin dibâcesinde kaydettiği gibi Şirâz hükümdarı Cemâleddin Ebû İshâk-ı İncû'nun (hk. 721-758/1321-1357) isteği üzere *Edvâr*'ın ibârelerini tercüme ve mümkün olduğu kadar şerh ederek 2 Muharrem 746/5 Mayıs 1345 tarihinde tamamlamıştır. (Sâlihî, 2014, s. 233-240; İhsanoğlu, 2003, s. 243; Kurbânî, 1998, s. 322; el-Habeşi, 2004, s. 1552; Kâşî, Meclis, nr. 2207 ve Staatsbibliothek, Ms. or. oct. 2854.)

⁵ Şah Şücâ'a (ö. 787/1385) sunulan eser 777/1375 yılında tamamlanmış *Edvâr*'ın en kapsamlı şerhlerindedir. Bu eser Seyyid Abdullâh-ı Envâr'ın tahkik ve tercümesi ve tarafımızca yapılan editi ile neşredilmiştir. (Ferhengistan-ı Hüner 2014). Ayrıca bu eser, tarafımızdan Türkçe'ye de çevirilmiştir.

hayatta)⁶ şerhleri de bu dönemden günümüze ulaşanlardır. Bu döneme nispet edilen ve makalemizin konusunu oluşturan bir diğer *Edvâr Şerhi* de dönemin ünlü hattâtı Abdullâh-ı Sayrafi'ye nisbet edilen *Hulâsatü'l-efkâr fî ma'rifeti'l-Edvâr* isimli eserdir.

2. SAYRAFÎ'NİN HAYATI

Asıl adı Şehâbeddin Abdullah b. Mahmud Sayrafi-i Tebrizî (745/1344'te hayatta) olan müellif 8./14. yüzyılın büyük hattatlarındandır. Sayrafi'nin doğum yılı bilinmemektedir. Bazı kaynaklar, Sayrafi'yi, Yâkût-i Müsta'sımî'nin (ö. 698/1299) aklâm-ı Sitte'yi öğrettiği altı üstattan birisi olduğunu ve bazı kaynaklar da Yâkût-i Müsta'sımî'nin talebelerinden olan Seyyid Haydar Gündenüvis'in⁷ (726/1325) talebesi olduğunu kaydetmektedirler.⁸

Sayrafi birçok mushaf ve kitap istinsah etmiştir. O'nun tarafından istinsah edilen tespit edebildiğimiz en eski nüsha 707/1307 yılına ait bir mushaftır. Topkapı Sarayı kütüphanesinde (nr. Y.5725) bulunan bu mushafın tezhibi, tezyinatı ve işlenen kitap sanatlarından dolayı, bir sultan veya büyük makam sahibi birisi için hazırlandığı anlaşılmaktadır (Karatay, 1962, s.41). Dolayısıyla Sayrafi'nin bu tarihte tanınmış üstat ve büyük bir hattat olup sultan ve devlet ricaliyle irtibatla olduğu söylenebilir. Buna dayanarak, üstün hat sanatıyla ve bir sultan için eser istinsah edebilecek kabiliyette olan Sayrafi'nin bu tarihte küçük yaşlarında olmayıp en az 20-25 yaşlarında olduğu düşünülebilir. Ayrıca büyük hattât Hâfız Hüseyin-i Kerbelâ'î (ö. 997/1588), *Ravzatü'l-cinân ve cennetü'l-cenân* adlı eserinde, Sayrafi'nin Yâkût-i Müsta'sımî'nin talebesi olmasa da onun döneminde yaşadığını belirtmektedir. Bu bilgilere dayanarak Sayrafi'nin en az 682-687/1283-1288 yılları arasında doğduğu tahmin edilebilir.

Sayrafi, hat sanatındaki maharetiyle zamanın sultanlarının ilgisini çekmiştir. İlhanlı hükümdarı Ebû Said Bahadır Han (717-736/1317-1335) için *Ebû Said Nâme*, *Kelile ve Dimne* ve *Mi'râc-nâme* kitaplarını istinsah etmiştir (Herevî, TSMK., nr. H.2154, vr. 18b). Bu kitaplar sultanî atölyelerinde hazırlanmış ve Ahmed Musa gibi dönemin büyük sanatkarları tarafından yapılan minyatürler ve tezhipler ile süslenmiştir. Sayrafi ayrıca birçok sultan ve devlet erkânı tarafından yaptırılan mimari yapıların kitabelerini de yazmıştır (Kâreng, 1975, s. 232).

Sayrafi'nin vefat tarihi de tam olarak bilinmemektedir. Kaynaklarda 725/1324 ve 742/1341 (el-Kürdî, 1939, s. 240; Terbiyet, 2000, s. 238-239) tarihleri verilmiştir. Ancak 745/1344 yılında istinsah ettiği bir mushaftan dolayı (Karatay, 1962, 1/44; TSKM, nr. E.H. 49), bu yılda hayatta olduğu anlaşılmaktadır. Yine de vefatının, yaş itibari ile bu tarihten çok geç olmadığı düşünülmektedir.

Sayrafi'nin istinsah ve kitâbet eserleri dışında İslam aleminde ilk müstakil hat risâlesi olarak kabul edilen Farsça telif ettiği *Risâle-i âdâb-ı hat* eseri günümüze ulaşmıştır.⁹ Sayrafi'nin bu eserinden başka, mûsikî alanında *Hulâsatü'l-efkâr fî ma'rifeti'l-Edvâr* isimli eseri de zikredilmiştir.

2.1. Sayrafi'ye Atfedilen *Hulâsatü'l-Efkâr Fî Ma'rifeti'l-Edvâr* Adlı Eserin Nüshaları

Fakat Sayrafi hakkında bilgi aktaran kaynaklarda, O'nun hat sanatı dışında mûsikî dâhil olmak üzere ilgilendiği herhangi bir konudan bahsedilmemiştir, hatta küçük bir işaret dahi bulunmamaktadır. Sayrafi'nin mûsikî ile ilgilendiğine ve *Hulâsatü'l-efkâr fî ma'rifeti'l-Edvâr* adlı eseri olduğuna dair tek bilgi, Celâleddin-i Hümâyî (ö. 1980) tarafından nakledilmiştir (Hümâyî, ty., s. 171). Hümâyî, bu bilginin kaynağını Tebriz'de gördüğü eserin bir nüshasına dayandırmaktadır. ve araştırmacılar da eseri görmeksizin ve incelemeden aynı bilgiyi tekrar etmişlerdir.

⁶ Tam adıyla Lutfullah b. Muhamed b. Mahmud b. Muhammed b. Es'ad Semerkandî, Sa'düddîn-i Tefrâzânî'nin (ö. 792/1390) meşhur talebelerindendir (Sehâvî, c. 1, s. 86, c. 6, s. 233.) 798 yılının Cemâziyelahir'in son günlerinde (Nisan 1396) Emirzâde Seyyidî'nin bir mecliste isteği üzere *Edvâr*'ı tercüme ve şerh etmiştir. Bu telif tarihi, İran Melik ktp., (nr. 1647, vr. 2a) nüshasında Arapça'daki yetmiş ve doksan kelimelerinin (سبعين/تسعين) yazım benzerliklerinden dolayı 778/1376 yılı kaydedilmiştir. Bu tarih, Receb 954/Ağustos 1547 yılında istinsah edilen Şîrâz Nûrânî Visâl kütüphanesindeki nüsha da Medrese-i Sadr nüshası gibi 798/1396 olarak kaydedilmiştir. (Semerkandî, Medrese-i Sadr ktp., nr. 330, vr. 2a-2b; Dânişpejûh, M. ve Afşâr, İ., 1968, s. 293)

⁷ Celi kalem ile yazdığı için büyük manasında Günde sıfatıyla meşhur olmuştur. Bk. Fazâilî, 1984, s. 317-318; Habib İsfahânî, 1991, s. 68.

⁸ Herevî, Topkapı Sarayı Ktp., nr. H.2154, vr. 12a; Kadî Mir Ahmed, 1988, s. 21; Kerbelâî, 2005, s. 270; Sipih, s. 14.

⁹ Bu eser üstat Necib-i Mayil-i Herevî tarafından 1994 yılında Tehran'da neşredilmiştir.

Celâleddin-i Hümâyî, gördüğü nüshayı baz alarak başka bir nüsha istinsah ettirerek iki sayfalık da bir önsöz eklemiştir. Bu önsözdeki bilgilere göre, Hümâyî, 1348/1930 yılında Tebriz'deyken Hacı Mîrzâ Mahmud Ağa Sıkâatü'l-İslâmî'nin (ö.1911) kütüphanesinde mûsikî ile ilgili dört risâleden oluşan bir nüsha görmüş ve istinsah etmek için emanet olarak almıştır. Kendi işlerinin dolayı nüshanın istinsahını Gulam Rıza Lebîb adlı liseden mezun bir gence bırakmıştır (Sayrafî, Milli Ktp., nr. 1235533, vr. 1a). Hacı Mîrzâ Mahmud Ağa Sıkâatü'l-İslâmî'nin bu nüshasıyla ilgili herhangi bir malumat mevcut olmamakla beraber halihazırda da bu nüshanın nerede olduğu bilinmemektedir. Sadece Celâleddin-i Hümâyî'nin buna dayanarak istinsah ettirdiği nüsha elimize ulaşmıştır. Bu nüshada *Hulâsatü'l-efkâr fî ma'rifeti'l-Edvâr* dışında üç eser daha bulunmaktadır.

Celâleddin-i Hümâyî'nin ifadesine göre, Hacı Mîrzâ Mahmud Ağa'nın nüshasındaki her dört risâle bir kişi tarafından istinsah edilmiştir. Bu dört risâlenin hiç birinin sonunda da ferağ kaydı bulunmamaktadır, ayrıca diğer üç risâlenin isimleri ve müellifleri de metinlerinde geçmemektedir. Fakat bu üç risâlenin içeriğine bakılınca bu risâlelerin 16. yüzyıl ve sonrasına ait olduğu söylenebilir.

Hümâyî tarafından 1348/1930'da istinsah ettirilen ve şuan İran Milli Kütüphanesinde nr. 1235533 ile bulunan nüsha dışında, Süleymaniye (Fatih, nr. 3661) ve Ankara Milli (nr. A 5238) Kütüphaneleri olmak üzere 15. yüzyılda istinsah edilmiş iki nüsha daha tespit edilmiştir, ancak bu iki nüshada müellif ve eser isimleri bulunmamaktadır. Ayrıca zahriyelerinde de eser ismi farklı olarak kaydedilmiştir.

Fatih nüshası (nr. 3661), eserin en eski nüshası olup iki risâleden oluşmaktadır. Birinci risâlesi, Safiyüddîn-i Urmevî'nin (ö. 693/1294) *Kitâbü'l-Edvâr*'ıdır ve nüshanın 1b-19b varakları arasında yer almaktadır. Nüshanın ikinci risâlesi de makalemizin konusunu teşkil eden eser olup nüshanın 20b-43b varaklarında bulunmaktadır. Nüshanın birinci risâlesinin ferağ kaydındaki bilgilere göre, Fahreddin Evhad b. Es'ad b. Behrâm el-Müstevfî el-Beyhakî tarafından 21 Ramazan 824 (19 Eylül 1421) yılında Nişâbü'r'da istinsah edilmiştir (Urmevî, Fatih, nr. 3661, vr. 19b):

«ولنكتف بهذا القدر في هذا الفن، ونختم الكتاب والحمد لله أولاً وآخراً؛ فرغ من تسويده اضعف عباد الله، اوحى بن اسعد بن بهرام المستوفى البيهقي - اصلح الله احواله - في الحادى والعشرين من رمضان المبارك سنة اربع وعشرين وثمانماية هجرية ببدة النيسابور»

Bahse konu olan eserimizin bu nüshada sonu noksandır. Ancak nüshadaki bu iki risâlenin istinsah usulüne göre aynı kişi tarafından istinsah edildiği anlaşılmaktadır. Nüsha ilk dönem nestâlik hattıyla 27 satırda istinsah edilmiştir. Varaklarının ebadı 250x169 ve yazı alanı ebadı da 155x90 mm'dir (Hüseyini, 2013, s. 164-165). Zahriye sayfasının ortasında küçük tezhipli bir şemse yer almaktadır. Başlıklar, rumuz harfleri ve şekiller kırmızı mürekkeple istinsah edilmiştir. 1b varığında tezhipli bir serlevha işlenmiştir. onumuz olan eserin adı da *Kitâb-ı Fârsî fî fenni'l-elhân* şeklinde kaydedilmiştir. (Fatih, nr 3661, vr. 20a)

Eserin ikinci nüshası, Ankara Milli Ktp. (nr. A 5238) nüshasıdır. Bu nüsha nestâlik hattıyla 19 satırda istinsah edilmiştir. Varakların ebadı 215x125 ve yazı alanı ebadı da 157x85 mm'dir. Miklebi kopmuş, kenarları vişne çürüğü meşin, ebru kâğıtla kaplı ve mukavva bir cildi vardır. Sayfalar geniş yaldız ve siyah mürekkeple çerçevelenmiştir. Konu başlıkları, şekiller, işaretler ve rumuz harfleri kırmızı mürekkep ile istinsah edilmiştir.

Bu nüshada ise dört risâle bulunmaktadır. Birinci risâle, Abdulkâdir-i Merâgî'nin *Mekâsidü'l-elhân*'ı olup nüshanın 1b-98a varaklarında yer almaktadır. Nüshanın zahriyesinde (1a varığında), eser ve müellif ismi sülüs hattıyla yazılmıştır. Ayrıca Abdülbâki Nâsır Dede'nin (1765-1821) temellük kaydı da bulunmaktadır (Ankara, nr. A 5238, vr. 1a).¹⁰ Nüshanın ferağ kaydına göre (Ankara, nr. A 5238, vr. 98a), Abdullah b. Hüseyin Yoldaş es-Sebzvârî tarafından 20 Rebiülevvel 844 (19 Ağustos 1440) tarihinde istinsah edilmiştir. Müstensih, ferağ kaydında, Abdulkâdir-i Merâgî'yi “vahîdü'd-dehr, ferîdü'l-asr, bürhâneddîn” gibi lakablar ile methetmiştir. Nüshanın ikinci risâlesi makalemizin konusu olan risâle olup nüshanın 101b-134b varaklarında yer almaktadır. Eserin ismi, nüshanın zahriye sayfasında (Ankara, nr. A 5238, vr. 101a) “Kitâbün şerîfun garîb fî haze'l-fenn, kile li'l-Allâme eş-Şîrâzî” (كتاب شريف غريب في هذا الفن قيل للعلامة الشيرازي) şeklinde kaydedilmiştir. Bu sayfanın sol kenarında 1198/1783 yılında Sâlih adlı bir şahsa ait temellük kaydı ve mührü bulunmaktadır. Bu risâle de, birinci risâlenin müstensihi olan Abdullah b. Hüseyin es-Sebzvârî tarafından 22 Receb 844 (17 Aralık 1440)

¹⁰ «استصحبه الفقير الحقير، درويش سيد عبد الباقي المولى ابن الشيخ السيد ابو بكر المولى، شيخ بمولويخانه باب جديد سابقاً»

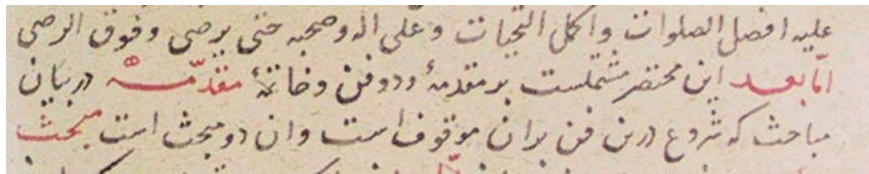

tarihinde istinsah edilmiştir. Üçüncü risâle, *Mücmelü'l-Hikme*'dir. Bu eser nüshanın 136b-142b varaklarında yer almaktadır. Eser, *Resâ'ilü İhvâni's-Safâ ve hullâni'l-vefâ*'dan serbest bir şekilde 13. yüzyılda Farsça'ya tercüme edilen mûsikî risâlesidir. Eserin ferağ kaydı yoktur ama istinsah üslubundan dolayı aynı müstensih tarafından istinsah edildiği anlaşılmaktadır. Nüshanın dördüncü ve son risâlesi müellifi belli olmayan *Kitâbü'l-hurûf ve'l-esvât ve sünûfi'n-nağamât* adlı eserdir. Bu eser 145b-156a varakları arasında yer almaktadır. Eserin zahriye sayfasında (Ankara, nr. A 5238, vr. 145a) “bu ilimde garib ve ilginç bir risâle” mânâsında “Risâletün garîbetün bedî'a fi haze'l-fen” (رسالة غريبة في هذا الفن) ibâresi kaydedilmiştir. Eser nüshada yer alan diğer üç risâlenin müstensihî tarafından istinsah edilmiştir. Ferağ kaydının bilgisine göre istinsahı 23 Zilkade 844 (15 Nisan 1441) tarihinde tamamlanmıştır.

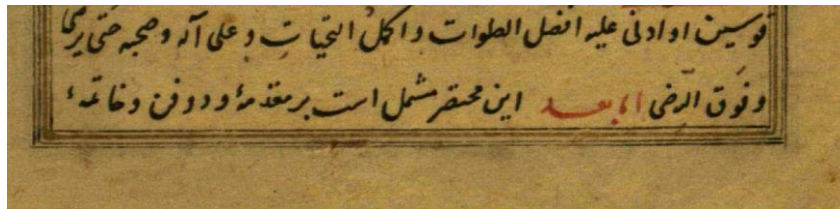
2.2. Sayrafî'ye Nisbet Edilen *Hulâsatü'l-Efkâr Fî Ma'rifeti'l-Edvâr* Adlı Eser Hakkında Tereddütler

Görüldüğü gibi eserin 1930'da istinsah edilen (İran Milli Ktp. 1235533) nüshasında müellifi (Sayrafî) ve eserin ismi (*Hulâsatü'l-efkâr fî ma'rifeti'l-edvâr*) kaydedilmişken, 824/1421 tarihinde istinsah edilmiş Fatih nüshasında müellif zikredilmemiş eser adı *Kitâb-ı Fârsî fî fenni'l-elhân* olarak not edilmiş ve 844/1440 tarihinde istinsah edilmiş Ankara Milli Kütüphane nüshasında eserin ismi kaydedilmeden müellifi de Allâme eş-Şîrâzî olarak yazılmıştır.

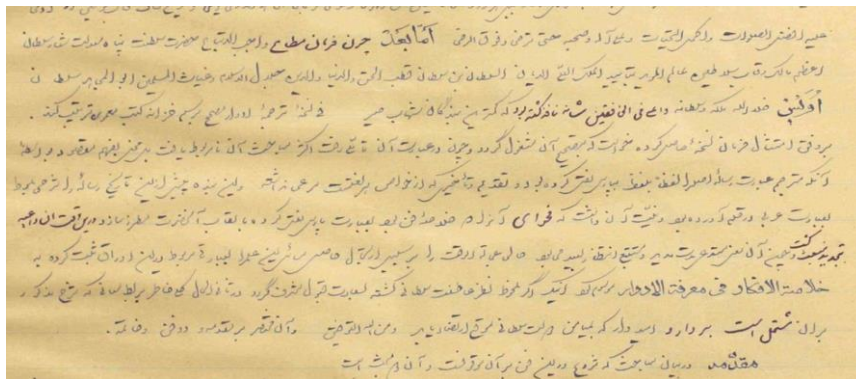
Eserin nüshalarındaki farklılıklar, 1930'da istinsah edilen nüshanın dibâce kısmındaki bir eklentiden kaynaklıdır. Fatih ve Ankara nüshalarında dibâcenin bitiminden sonra “amma ba'd” (اما بعد) kelimesi ile eserin konusu başlanmıştır. (şekil 1 ve 2). Ancak 1930 yılında istinsah edilen nüshada “amma ba'd” kelimesinden sonra bir paragraf fazladan eklenmiştir. (şekil 3)

Şekil 1: Fatih ktp., nr. 3661, vr. 20b

Şekil 2: Ankara ktp., nr. A 5238, vr. 101b

Şekil 3: İran Milli ktp., nr. 1235533, vr. 3a

1930'da istinsah edilen Hümâyî nüshasında eklenen paragraf, bu cümlelerden ibârettir:

«اما بعد چون فرمان مطاع واجب الاتباع حضرت سلطنت پناه معدلت شعار سلطانی اعظم مالک رقاب سلاطین عالم الموبد بتایید الملك العلی الدیان السلطان بن سلطان قطب الحق والدنیا والدین جلال الاسلام و غیاث المسلمین ابو المجاهد سلطان اویس ... گفته بود که کمتر بین بندگان شهاب صیرفی نسخه ترجمه امور مصحح به رسم خزانه کتب معموره ترتیب کند. بر وفق امتثال فرما نسخه ای حاصل کرده خواست که به تصحیح آن مشغول گردد و چون در عبارت آن تأملی رفت اکثر مباحث آن نامربوط

یافت ... و این بنده پیش از این تاریخ رساله را شرحی مبسوط به عبارت عربی در قلم آورده بود و نیت آن داشت که فحوای آن را که خلاصه فن بود به عبارت پارسی نقل کرده به القاب آن حضرت مطرز سازد ... در این اوراق ثبت کرده به خلاصه الافکار فی معرفة الادوار موسوم کرد ...»

Bu ibareden eserin müellifi Şehâbeddin Abdullah Sayrafi'nin Sultan Üveys'in emri üzere Sultanî Kütüphanesi için Urmevî'nin *Edvâr*'ını sahil bir şekilde Farsça'ya tercüme etmekle görevlendirildiği anlaşılmaktadır. Sayrafi, yukarıda metinde zikrettiği gibi eserin Farsça'ya tercüme edilmiş bir nüsha bulur, ancak bu tercümenin çok zayıf ve hatalı olduğundan dolayı daha önce Arapça olarak *Edvâr*'a yazdığı şerhini Farsça'ya tercüme ederek *Hulâsatü'l-efkâr fî ma'rifeti'l-Edvâr* adıyla Sultan Üveys'e takdim eder.

Hümâyî nüshasında eklenen bu paragrafın eserin 15. yüzyılda istinsah edilen diğer iki nüshasında (Ankara, nr. A 5238 ve nr. 3661) bulunmaması şüphe uyandırıcı bir husus olmakla beraber bir takım tutarsızlıkları da içermektedir.

Öncelikle, Sultan Üveys 757-776 (1356-1374) yılları arasında hüküm sürmüştür. Eğer bu olayın Sultan Üveys'in ilk saltanat yılı (757/1356) olan tarihte olduğu kabul edilirse Sayrafi'nin bu yıllarda hayatta olduğu ihtimali pek kuvvetli değildir. Hayatta olsa da seksen yaşlarında olduğu düşünülmektedir. Dolayısıyla bu yaşta eserin müellifi olma ihtimali zayıftır. Nitekim Sayrafi, gençliğinden beri hep sultanlar ve devlet erkânının yanında bulunmuş bir zattır, dolayısıyla bu yaşlarında zamanın sultanı huzurunda bulunması gayet meşhur bir şahsiyet olduğunu akla getirmektedir. Halbuki bu yıllara ait kaynaklarda Sayrafi'den İkincisi şu ki; metne göre Sultan Üveys, Sayrafi'den *Edvâr*'ın sahil bir Farsça tercümesini istemiştir. Sultan'ın bu isteğine rağmen, Sayrafi eseri Farsça'ya tercüme etmek yerine, tercüme edilmiş bir nüsha bulup üzerinde çalıştıktan sonra tercümeyi çok hatalı ve kusurlu bulduğu için ondan vazgeçerek kendisinin daha önce Arapça olarak kaleme aldığı *Şerhu'l-Edvâr* kitabını Farsça'ya çevirerek Sultan'a sunmuş olamaz.

Ayrıca metinde Sayrafi'nin iddiasına göre Sultan Üveys'e sunduğu *Hulâsatü'l-efkâr fî ma'rifeti'l-edvâr* adlı eseri daha önce Arapça olarak telif ettiği *Şerhu'l-Edvâr* adlı eserinin tercümesidir. Fakat eserin içeriğine baktığımızda *Edvâr*'ın şerhi olmadığı açıkça anlaşılmaktadır. Bu dönemlerden elimize ulaşan Mübarekşâh-ı Buhârî (784/1382'de hayatta), Yahya Kâşî (754/1353'te hayatta), Lutfullah-i Semerkandî (798/1396'da hayatta) ve Hâce Abdulkâdir-i Merâğî'nin şerhlerine baktığımızda, *Edvâr*'ın bölümleri ve ibarelerine bağlı kalarak kaleme alındıkları gözlenmektedir. Mübarekşâh, *Edvâr*'ın ibarelerine yer vererek Arapça, Merâğî de aynı metotla Farsça olarak şerh etmişlerdir. Kâşî eserini tamamen Farsça olarak, Lutfullâh-ı Semerkandî ise şerhini bir mukaddime ve iki kısımda düzenleyerek özet bir şekilde Farsça-Arapça yazmıştır. Halbuki *Hulâsatü'l-efkâr fî ma'rifeti'l-edvâr* ismi ile Sayrafi'ye nisbet edilen eser incelendiğinde *Edvâr* şerhi olmadığı açıkça anlaşılmaktadır. Bu eser, edebî bir dibâceden sonra bir mukaddime, fenn-i evvel ve fenn-i sâni adlarıyla iki bölüm ve bir hâtimeden müteşekkildir. Mukaddimedede mûsikînin tarifi, hudûdu ve konusu, nağme tarifi, nisbetler ve oranlar, tizlik ve pestlik sebepleri ve nağmât-ı şerif gibi konulara değinerek mûsikî ilmine ait temeller ve ilkelerden söz edilmiştir. Birinci bölüm olan Fenn-i Evvel'de telîf-i elhân ilmine ait lahin tarifi, taksîm-i desâtîn, bu'dlar, nağmelerin birbirine benzetmesi, tanînî, bakîyye ve mücenneb bu'dlarının meydana gelmesi, cemler, uyumluluk ve uyumsuzluk sebepleri, birinci tabaka olan zi'l-erba'alar (dörtlü) ve cinsler, ikinci tabaka olan zi'l-hamslar (beşli), devirler, zi'l-küllün (oktav) oluşumunda iki zi'l-erba' ile bir tanîninin terkibleri, birinci tabaka (zi'l-erba') ile ikinci tabakanın (zi'l-hams) terkibleri, uşşâk, buhârî, azrâ, nevâ, hazzân, bûselîk, gülîstân, bostân, râst, zengûle, isfahân, gerdânîde, muhayyer, hüseyinî, hicâzî, zîrefkend, nühüft, râhuvî, hicâzî (hicâzî-yi mütekaddimân), büzürg, gevâşt ve isfahânek, vâmîk, mâhûrfî gibi devirleri, meşhur dâireler, isimleri ve keyfiyetleri, meşhur on iki makâm, devirlerin tabakaları, âvâzeler, devirlerin nağmelerinin iştirâkları, mûsikî sâzları, sınıfları ve akordları, ud tabakalarında devirlerin uygulama keyfiyeti konulardan bahsedilmiştir. İkinci bölüm ise ilm-i ikâ'ya ait olarak ikâ' tarifi, nakra ve zaman, sebep, veted ve fâsıla, ikâ' zamanlarının terkibleri ve ikâl türlerinden bahsedilmiştir. Hâtime kısmında da mûsikînin icrâ ve uygulamasına yer verilerek intikâller, şedlerin özellikleri, devirlerin insan nefsine etkisi ve parmaklar ile uygulama keyfiyeti gibi konular işlenmiştir. Eserin bölümleri ve işlenen konular, Urmevî'nin *Edvâr*'ından farklı olmanın yanısıra bir cümle dahi *Edvâr*'dan nakl edilmemiştir.

Eserde, Urmevî'ye sadece altı yerde işaret edilmiştir.

Birincisi, Urmevî'nin *Edvâr*'ındaki zi'l-hams kısımları ile alakalı olan bu ibâresiyle ilgilidir (Urmevî, 2002, s. 109).

“eğer Zi'l-hams bu'dunda sırf bu'dun iki tarfi şart olup “yhe” nağmesi atlanırsa, Lehnîyyât bu'dları olan Taninî, Mücenneb ve Bakıyyenin iştirâki ile uyumsuzluğa uğramaz, bu şekilde on üçüncü bir kısım da on iki kısma ilâve edilebilir.”

Bu on iki kısma, bir kısım Abdülkadir-i Merâgî tarafından eklenmiştir (Merâgî, 1988, s. 78; Buhârî, 2014, s. 127; Maarif, 2005, s. 241). Makalemizin konusu olan eserde bu sayıya altı kısım daha eklenerek 19'a yükseltılmıştir. Eserin müellifi “*Edvâr*” ve “*Sâhib-i Edvâr*” ibareleri ile Urmevî'ye işaret edilmiştir. (Ankara, nr. A 5238, vr. 8b-9a; Fatih, nr. 3661, vr. 6a) İkincisi, “*Sâhib-i Edvâr*” adıyla Urmevî'nin görüşüne değinilmiştir (Ankara, nr. A 5238, vr. 10a; Fatih, nr. 3661, vr. 6b). Üçüncüsü devirler kısmında yine Urmevî'nin *Edvâr*'ında getirdiği on iki zi'l-hams kısımlarına “*Sâhib-i Edvâr*” kaydıyla işaret etmiştir (Ankara, nr. A 5238, vr. 11a; Fatih, nr. 3661, vr. 7b). Dördüncüsü, 54. dâire olan *Hicâzîye* de “*Sâhib-i Edvâr*” yazılarak Urmevî'ye atıf yapılmıştır (Ankara, nr. A 5238, vr. 16a; Fatih, nr. 3661, vr. 12a). Beşincisi, Urmevî'nin râst devrin 17 tabakası için *Edvâr*'ında getirdiği tablo (Urmevî, 2002, s. 54), Urmevî'yi kaynak gösterilerek aynen nakledilmiştir (Ankara, nr. A 5238, vr. 22a; Fatih, nr. 3661, vr. 16a). Urmevî'ye işaret edilen yerlerin altıncısı da müellif tarafından “*dâire-i Mevlânâ Safiyyüddîn*” ismi verilen Urmevî'nin îkâda yaptığı bir usulden söz edilmiştir (Ankara, nr. A 5238, vr. 30b; Fatih, nr. 3661, vr. 23a):

«و استاد صفی‌الدین دایره‌ای وضع کرده است که بر چهارده زمان می‌گردد و بر آن چند تصنیف ساخته و ترکیب آن از یک سبب و سه فاصله است چون: «تَنْ تَنْ تَنْ تَنْ تَنْ» (بروزن (مقتعلن فعلن))»

“**Üstâd Safiyyüddîn**, bir Sebeb ve üç Fâsıladan müteşekkil on dört zamanlı bir devir icâd etmiş ve birkaç beste de o devirde tasnîf etmiştir, “[t^en, tⁿeⁿeⁿ, tⁿeⁿeⁿ, tⁿeⁿeⁿ]” gibi ve (Müfteilün, Fa'ilün, Fa'ilün) vezninde”

Görüldüğü gibi, Sayrafi'ye nisbet edilen eserde Urmevî'nin tek bir cümlesi bile nakl edilmemiştir. Dolayısıyla iddia edildiği gibi bu eser *Edvâr*'ın şerhi değildir. Sonuç olarak, Hümâyî'nin 1930 yılında istinsah ettirdiği nüshada eklenen paragraftaki bilgilerin doğru olmadığı kanaatine varılmaktadır. Eserin *Edvâr* şerhi olmadığına dair başka deliller ve ipuçları ise eserin içerisinde geçmektedir.

275

Eserde müellif, îkâ' bölümü olan ikinci Fennde îkâ' vezinlerini idrâk etmenin şiirlerin vezinlerini idrâk etmekten daha dikkat ve özen istediğini vurgulayarak birçok insanın şiir tabiatlarının olduğunu fakat îkâ' tabiatından mahrum olduklarını bu şekilde dile getirmiştir (Ankara, nr. A 5238, vr. 26a; Fatih, nr. 3661, vr. 20a):

«و بدانک ادراک وزن ایقاع، ادقّ است از ادراک وزن شعر؛ چه تعداد حروف و تمیز میان متحرک و ساکن چندان صعوبت ندارد که تقدیر زمان ایقاع به مجرد ذهن، پس بسیار باشند که ایشان را طبع شعر بود و طبع ایقاع نه. اما عکس این نادر واقع شود و ما مشاهده کردیم یکی از مشاهیر ارباب عملی موسیقی را که در تصنیف الحان و تألیف آن **وحدید العصر** بود و قطعاً طبع شعر نداشت، چنانک بسیار اشعار در تصانیف مکسور ساخته است.»

“İkâ'nın vezinlerini idrâk etmek, şiirlerin vezinlerini idrâk etmekten daha dikkat ve özen ister. Zîrâ îkâ'ların zamanlarını ölçmek, şiirdeki harflerin sayısını teşhis etmek ve harekeli ve sakinlerini birbirinden ayırtmak kıyasına daha zordur. Birçok insan var ki şiir tablaları var ama îkâ' tabından mahrum, bunun tersi de nâdiren bulunur. Biz de mûsikî amelî erbâbından meşhur birisini gördük ki elhân tasnifi ve telifi konusunda zamanın yegânesi (**vahîdü'l-asr**) idi ancak katiyen şiir tabından yoksun, öyleki tasniflerinde birçok şiiri bozuntuya uğratmıştır.”

Bu ibarede, müellif, kendisinin bizzat bir mecliste, elhân tasnifi ve telifi konusunda üst seviyede ve şiir tabından yoksun birisini gördüğü zikretmektedir. Müellif bu şahsın ismini vermeksizin “*vahîdü'l-asr*” sıfatıyla övmüştür.

Müellifin gördüğü kişinin isminin açıklanmaması bu zâtın meşhur olup bir nevi itibara ve yüksek mevkiye sahip birisi olduğu şeklinde yorumlanabilir. Bu dönemlerde pek çok mûsikîşinasın hayatta olduğu bilinmektedir. Ancak “*Vahîdü'l-asr*” sıfatıyla şöret bulan ve bu lakaba layık olan sadece Hâce Abdülkâdir-i Merâgî'dir (ö. 838/1435). Dönemin sultanları tarafından Abdülkâdir-i Merâgî'ye yazılan hümâyûnî mektuplar ve sultânî hükümlerde de bu lakaplar görülebilir. Sultan Hüseyin-i

Celâyîr¹¹ (ö. 784/1382) tarafından yazılan mektupta (Hüseyini, 2010, s. 35) “yegâne-i zaman ve nâdire-i devrân” ve “nâdire-i asr, Bedû'z-zaman” sıfatlarıyla, Timur (ö. 807/1405) da Merâgî için yazdığı mektubunda (a.g.e., s. 50) “kudvetü'l-fusahâ fi'l-âlem, evhad-i zaman, nâdire-i devrân” ibâreleri ile övmüş methetmiştir. Merâgî, sultanlar haricinde dönemin ulema tabakasının önde gelenlerinden Allâme Sa'düddîn-i Teftâzânî (ö. 792/1390) ve Mir Seyyid Şerif-i Cürçânî (ö. 816/1413) tarafından da bu sıfatlarla anılmıştır.¹² Mûsikî yazarları nezdinde de aynı şekilde vasf edilmiştir. Mevlânâ Benâyî 888/1483 yılında kaleme aldığı eserinde “Vahîdü'd-dehri ve'l-evân ve ferîdü'l-asri ve'z-zamân” gibi ibareler ile Merâgî'yi övmüştür (Benâyî, 1990, s. 26). Yine konumuz olan eserin Ankara Milli kütüphane nüshasının müstensihisi olan Abdullah b. Hüseyin Yoldaş es-Sebzevârî tarafından 20 Rebiülevvel 844/19 Ağustos 1440 yılında istinsah edilen Abdulkâdir-i Merâgî'nin Mekâsîdü'l-elhân'ının ferağ kaydında, Merâgî'yi aynı şekilde “vahîdü'-dehr” ve “ferîdü'l-asri ve'z-zaman” sıfatlar ile övmüştür.¹³

Bu hususu güçlendiren başka bir delil ise araştırma konumuz olan eserde, *Câmi'u'l-elhân*'daki bazı ibârelerin neredeyse aynısının nakledilmesidir. Buna örnek olarak, Merâgî'nin *Câmi'u'l-elhân*'nın altıncı babının "Edvâr tabakaları ve kâideleri" başlıklı ikinci faslında, Temdîd konusunda kullandığı cümleler ile üzerindeki olduğumuz eserin birinci fenninde geçen cümlelerin aynı olmasıdır.

Câmi'u'l-elhân: (Merâgî, 1988, s. 129)

«و چون قبل از این گفتیم که هر ذی الاربعی که در طرف اثل بعد ذی الکل واقع شود، آن را طبقه اولی خوانند و ذی الاربعی که در ذی الخمس است طبقه ثانیه. پس طبقات عبارت از ذی الاربعاتاند و تفاوت هر تمیدی...»

Sayrafi'ye atfedilen eser: (Ankara Milli Ktp., nr. 5238, vr. 21b)

«و چون پیش از این گفتیم که هر ذوالاربع که در طرف اثل ذوالکل واقع بود او را طبقه اول خوانند و ذوالاربع دوم را طبقه دوم؛ پس طبقات عبارت از ذوالاربعها باشد، و چون تفاوت تمیدات...»

Bu iki cümlelerin mana açısından birbirinden hiçbir farkları yoktur. Fark sadece Arapçası yerine Farsça karşılığı kullanılan birkaç kelimedir. “Önce” manasını veren kelime için *Câmi'u'l-elhân*'da Arapçası olan (قبل) kelimesi ve Sayrafi'ye nisbet edilen eserde Farsça'sı olan (پیش) kelimesi kullanılmıştır. “İkinci” manası için de *Câmi'u'l-elhân*'da Arapçası olan (ثانیه) kelimesi geçerken, diğer eserde Farsçası olan (دوم) kelimesi geçmektedir. Bir başka fark da “zi'l-erba'lar” kelimesinde Merâgî tarafından Arapça çoğul eki (ات), çalıştığımız eserde Farsça çoğul eki (ها) kullanılmıştır.

Bu deliller Hümâyî nüshasında eklenen paragraftaki bilgilerin doğru olmadığı kanaatini güçlendirmektedir. Bu açıklamalardan yola çıkarak, eserin müellifinin Merâgî (ö. 838/1435) döneminde yaşayan bir zat olduğu ve eserini Merâgî'nin *Câmi'u'l-elhân*'ından sonra kaleme aldığı söylenebilir. *Câmi'u'l-elhân*'dan müellif hatıyla 816/1413¹⁴ ve 818/1415 tarihlerinde istinsah edilen Bodleian (nr. Marsh 282) ve Nuruosmaniye (nr. 3644) kütüphanelerinde olmak üzere iki nüshası bulunmaktadır. Dolayısıyla araştırma konumuz olan eserin telif tarihinin, *Câmi'u'l-elhân*'ın telif yılından (816/1413) sonra ve eserin en eski nüshası olan Fatih nüshasının istinsah tarihinden (824/1421) önce olduğu söylenebilir.

Değinilmesi gereken başka bir husus, eserin en eski tarihli nüshasının müstensihidir. Daha önce de zikredildiği gibi bu nüsha Fahreddîn-i Müstevfî adıyla meşhur olan Fahreddîn Evhad b. Es'ad b. Behrâm el-Müstevfî el-Beyhakî tarafından istinsah edilmiştir. Fahreddîn-i Müstevfî, 14. yüzyılın

¹¹ Bu mektubun başında, Sultan Üveys tarafından yazıldığına dair bir başlık bulunmaktadır. Ancak mektubun içerisinde 784/1382 tarihinde yazıldığı kaydedilmiştir. Halbuki Sultan Üveys 777/1375 tarihinde vefat etmiştir. (Celâyîr, Melik, nr. 823, vr. 180a)

¹² Allâme Sa'düddîn-i Teftâzânî (ö. 792/1390) Merâgî için yazdığı mektubunda “nevâdirü'l-felek ve ferîdi asrihi ve vahîdi dehrihi” ibareleri ile ve Mir Seyyid Şerif-i Cürçânî'de (ö. 816/1413) “yegâne-i rûzgâr ve ferzâne-i edvâr ve enmûzec-i âsâr-ı kudret-i Perverdegâr, ... ucûbetü'z-zaman, nâdireti'd-devrân” cümleleri ile medhetmiştir. bk. Fatih ktp., nr. 5365 ve Nuruosmaniye ktp., nr. 4940, vr. 216b-217a; Hüseyini, 2013, s. 468; Hüseyini, 2016, s. 733)

¹³ Merâgî, Ankara Milli Küt., nr. A.5238, vr. 97b.

¹⁴ Merâgî bu eserin telifini 808/1405 yılında başlamış, üzerinde tashihler ve düzeltmeler yaparak 816/1413 yılında tamamlamış ve son haline getirmiştir.

sonu ve 15. Yüzyılın başlarında yaşamış ilim ve edep erbâbından bir şahsiyettir. Müstevfî ile çağdaş olup kendisi ile aynı dönemden olan dönemin büyük şahsiyetleri Devletşâh-ı Semerkandî (ö. 900/1494?)¹⁵, Mir Alişîr-i Nevâî (ö. 906/1501), (Nevâî,1944, s. 26) ve Hüseyin Vâiz-i Kâşifî (ö. 910/1505), (Kâşifî, Esad Efendî, nr. 1969, vr. 3a-5a), Müstevfî'yi hem ilmî yönden hem de ahlakî açısından büyük metihler ve övgüler ile anmışlardır. (Hüseyini, 2021, s. 194-206) Devletşâh-ı Semerkandî, Müstevfî'nin kendi evinde kurduğu bin ciltlik bir kütüphanesinden söz eder. (Semerkândî, 2004, s. 449) Semerkandî'nin aktardığı bilgilere göre, Müstevfî özen ve hassasiyetle müellif nüshaları, müellif nüshası üzerinden istinsah edilen ve diğer sahih nüshaları toplamıştı. Ayrıca bazen de eserin sahih ve müellif hattı nüshalarını karşılaştırarak nüsha derkenarlarında kayıtlar düşmüştü. Müstevfî'nin bu özelliği göz önünde bulundurularak O'nun Sayrafi'ye nisbet edilen eseri istinsah ettiği nüshada, Sayrafi'ye ve *Hulâsatü'l-efkâr fî ma'rifeti'l-edvâr* şeklinde eser adına hiçbir şekilde işaret edilmemesi, zikredilen diğer deliller ile beraber 1930 yılında istinsah edilen nüshaya eklenen paragraftaki bilgilerin yanlış olduğunu göstermektedir.

Müstevfî'nin mûsikî ilmine vâkıf olduğu ve ilgilendiği diğer ilim dalları istinsah ettiği nüshadan (Fatih, ktb., nr. 3661) ve derkenarlarında yazdığı açıklamalardan anlaşılmaktadır. Ayrıca Emînüddin Muhammed Nazlâbâdî-i Müstevfî, 808/1405¹⁶ yılında Meşhed'de Fahreddîn-i Müstevfî'nin himayesinde tamamladığı *Mesnevî-yi Cemâl u Celâl* eserinde hâmisini "Âsaf" sıfatı ve mûsikî istihlâhlarıyla methetmiştir (Nazlâbâdî, 2004, s. 138 ve 62). Bu bilgiler ile Devletşâh-ı Semerkandî'nin, Müstevfî hakkında zikrettiği hassasiyetleri ve özen göstermeleriyle eserin müellifi Müstevfî olarak ve istinsah ettiği nüshanın zahriyesinde eser ismini *Risâle fî fenni'l-elhân* olarak kaydettiği isim düşünülebilir.

Sonuç

Urmevî'nin *Edvâr*'ı, mûsikî nazariyatı tarihinde içerdiği yeni sınıflandırmalar ve sistemiyle önemli bir yere sahiptir. Nitekim *Edvâr*'dan sonra kaleme alınan mûsikî risâlelerinde *Edvâr*'ın etkisi açıkça görülmektedir. Ayrıca *Edvâr* üzerinde birçok şerhin yazıldığı da kaynaklardan ve elimize ulaşan eserlerden anlaşılmaktadır. Günümüzdeki araştırmacılar tarafından *Edvâr* şerhi olarak zikredilen eserlerden birisi de 14. yüzyılın ilk yarısında yaşayan ünlü hattât Sayrafi'ye atfedilen *Hulâsatü'l-efkâr fî ma'rifeti'l-edvâr* isimli eserdir. Bu eser hakkındaki bilgiler Hümâyî'nin 1930'da istinsah ettirilen nüshasında dibâce ile metnin arasında yazılan bir paragrafa dayanmaktadır. Bu paragrafta, müellifin adı Sayrafi olarak zikredilmiş, Sultan Üveys'in emri üzerine *Edvâr*'ı Farsça'ya tercüme etmekle görevlendirildiği, O'nun da eserin Farsça'ya tercüme edilmiş bir nüshasını bulup onu hatalı gördüğü için vazgeçtiği ve sonuç olarak daha önce *Edvâr*'a yazdığı Arapça şerhini Farsça'ya çevirip *Hulâsatü'l-efkâr fî ma'rifeti'l-Edvâr* ismi ile Sultana sunduğunu dile getirilmiştir. Fakat bu bilgilere herhangi bir başka kaynaktan rastlanmamıştır. Eserin Fatih ve Ankara Milli kütüphanelerinde olmak üzere 1421 ve 1440 yıllarında istinsah edilen iki nüshası daha tespit edilmiştir. Bu iki nüshada 1930 yılında istinsah edilen nüshadaki paragraf bulunmamaktadır. Söz konusu eklenen paragrafta bilgi tutarsızlığı da farkedilmektedir. Bu makalede paragrafta geçen bilgilerin doğru olmadığı yönündeki soru işaretleri ve deliller şu şekilde sıralanmıştır. Sayrafi, Sultan Üveys'e sunduğu eseri, eğer Üveys'in ilk saltanat yıllarında (1356) sunmuş olduğu farzedilirse Sayrafi bu tarihte seksene yakın bir yaşta olmalıdır. Ki bu yaşta bu eseri yazmış olması muhtemel değildir. Yine Sayrafi *Edvâr*'ın Farsça'ya tercümesiyle görevlendirilmesine rağmen, Farsça'ya tercüme edilmiş bir nüsha ile iştiğal etmiş?, sonunda da bu tercümeyle hatalı bulmuştur. Bu paragrafta Sayrafi, eserini daha önce *Edvâr*'a yazdığı Arapça şerhin tercümesi olarak belirtir. Halbuki bu eser, *Edvâr* şerhi değildir. Müellif eserin içerisinde, kendisinin bir mecliste çok ünlü bir mûsikîşinâsı gördüğünden söz eder. Gördüğü şahsın

¹⁵ Devletşâh-ı Semerkandî, yıllarca telifi süren *Tezkiretü's-şu'arâ* eserinde, Emîr Şâhî maddesinde, "şu an 857/453'te olduğumuz yılda" ifadesiyle Fahreddîn-i Müstevfî'ye de işaret ederek Şeyh-i Âzerî, Yahya Sîbek ve Mevlânâ Hasan Selimî Tûnî ile beraber Emîr Şâhî ile çağdaş olup gördüğünü aktarır. (Semerkândî, 2004, s. 429)

¹⁶ Eserin telif tarihi Mesnevî'de geçmektedir, Purcevadi bu tarihi şüpheli görüp müstensihin hatasından kaynaklandığını öne sürerek 848/1444 yılını tahmin etmiştir. Sonraki dönem kaynaklar Fahreddîn-i Müstevfî'nin bir makam sahibi olduğuna dair herhangi bir kayda rastlanmadığı gibi biz de bu tahminin doğru olmadığı kanaatindeyiz. (Purcevadi, 2005, s. 87)

ismini zikretmeden “vahîdü'l-‘asr” sıfatıyla methederek, şiir aruzunda yetersiz olduğunu açıklar. Biz bu şahsın, Abdülkâdir-i Merâgî olduğunu sunduğumuz delillerle ortaya koymaya çalıştık.. Zira eser içerisinde, Merâgî'nin *Câmi'u'l-elhân*'ından bazı cümlelere yer verilmiştir. Sonuç olarak eserin müellifinin Sayrafî olmadığı, eserin müellifinin Merâgî ile çağdaş olup eserini *Câmi'u'l-elhân*'dan (1413) sonra telif ettiği anlaşılmaktadır. Eserin en eski nüshası, 15. yüzyılın ilk yarısının ünlü ilim simâlarından olan Fahreddîn-i Müstevfî tarafından istinsah edilmiştir. Müstevfî ile çağdaş olan dönemin büyük zatları onun ilmî ve ahlakî mertebelerinden övgü ile bahsetmişlerdir. Müstevfî hakkında zikredilen özelliklerinden biri Beyhak'da kurduğu kütüphane ve mümkün oldukça topladığı eserlerin müellif nüshaları, müellif nüshası üzerinden istinsah edilen nüshalar ve sahih nüshalarıdır. Müstevfî'nin bu özelliği dikkate alınrsa 1421'de istinsah ettiği nüshasında 1930'da bulunan paragrafın bulunmaması bu paragrafın sonradan eklenti olduğuna dair başka bir delil olarak sayılabilir. Müstevfî, Merâgî ile çağdaş, mûsikî ilmini bilen ve Merâgî gibi sultanların meclislerinde bulunan bir şahsiyettir. Bununla birlikte kütüphanesinden istifade eden Semerkandî, Nevâî ve Kâşifî, Müstevfî'nin eserleri ve istinsah ettiği nüshaların olduklarına rağmen Müstevfî'nin eserlerinden söz etmemeleri, Müstevfî'nin sûfiyâne, tevazu sahibi ve şöret kazanma hevesinde olmadığını da göz önüne alınrsa, Sayrafî'ye atfedilen eserin müellifi olasılığını düşündürmektedir.

Kaynakça

- Benâyi, M. K. (1990). *Resâle der mûsikî*. (1. Baskı). (D. Saffvat, thk.). Merkez-i Neşr-i Dânişgâhî.
- Buhârî, M. (2014). *Şerhü'l-edvâr*. (1. Baskı). (A. Envar, thk.). Ferhengistan-i Hüner.
- Celâyir, Sultan Hüseyin. *Mektub*. Tehran: Kitâbhâne ve Muze-i Melik, nr. 823. vr. 180a.
- Dânişpejûh, M. ve Afşâr, İ. (1968), *Neşriye-i nüshehâ-yi hattî-i ktâphâne-i merkezi-i dânişgâh-ı Tehran*. (1. Baskı). (c. 5), İntişarat-ı Dânişgâh-ı Tehran.
- el-Habeşî, A. M. (2004). *Câmi'u's-şürûh ve'l-havâşî*, (1. Baskı). Ebûzabî, BİA.
- el-Kürdî, M. T. (1939). *Târihu'l-hattî'l-Arabîyye ve adabih*. (1. Baskı).Mektebü'l-hilal.
- Fârâbî. (1967). *el-Mûsîka'l-kebîr*. (1. Baskı). (G. A. Haşebe ve M.A. el-Hafnî, thk.). Dârü'l-kitabî'l-Arabî.
- Fazâilî, H. (1984). *Atlas-ı hat*. (1. Baskı). İntişârât-ı Meş'al.
- Herevî, Dust Muhammed. *Murakka-i Behram Mîrzâ*. İstanbul: Topkapı Sarayı Ktp., nr. H.2154.
- Hümâyî, C. (tarihsiz). *Tarih-i edebiyat-ı İran*. (1. Baskı). Kitabforuşi-i Furugi.
- Hüseyini, S. M. T. (2010). *Nağme-i rud*. (1. Baskı).Sure-i Mihr.
- Hüseyini, S. M. T. (2013). *Fihrist-i destnîvîshâ-yı Fârsî-yi kitâphâne-i Fâtih*. (1. Baskı).Kitabhane-i Meclis.
- Hüseyini, S. M. T. (2016). *Fihrist-i destnîvîshâ-yı Fârsî-yi kitâphâne-i Nuruosmaniye*. (1. Baskı).Bünyâd-ı Şükûhî.
- Hüseyini, S. M. T. (2021). Fahreddîn-i müstevfî, hayatı ve bin ciltlik kütüphanesinden geriye kalanlar. *Arşiv Dünyası*, 8 (2) , 194-206. DOI: 10.53474/ad.1014009.
- İhsanoğlu, E. Ve Rozenfeld, B. (2003). *Mathematicians, astronomers and other scholars of Islamic civilisation and their works (7Th-19Th C.)*, (1. Baskı).Research Centre for Islamic History, Art, and Culture.
- İsfahânî, H. (1991). *Tezkire-i hat ve hattâtân*. (1. Baskı). (R. Çavuş Ekberî, Çev.). Kitabhane-i Müstevfî.
- Kadî Mir Ahmed-i Münşî. (1988). *Gülistân-ı hüner*. (1. Baskı). (A. Süheyli Hansârî, thk.). Menuçehrî.
- Karatay, F. E. (1962). *Topkapı Sarayı müzesi kütüphanesi Arapça yazmalar kataloğu*, (1. Baskı). (C.1). Milli Eğitim Bakanlığı.

- Kâreng, A. (1975). *Âsâr-ı bâstânî-i Azerbâyçân*. (1. Baskı). Encümen-i Asar ve Mefâhir-i Ferhengi.
- Kâşî, İmâdüddin Yahya. *Şerh-i edvâr*. Berlin: Staatsbibliothek, Ms. or. oct. 2854.
- Kâşî, İmâdüddin Yahya. *Şerh-i edvâr*. Tehran: Kitâbhâne-i Meclis, nr. 2207.
- Kâşîfî, Hüseyinî Vâ'iz-i Herevî. *Lübâbü'l-ihyârât fî ta'yîni'l-evkât*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendî, nr. 1969.
- Kerbelâî, H. H. (2005). *Ravzatü'l-cinân ve cennetü'l-cenân*. (1. Baskı). (Sultan el-Qurrâî, thk.). İntişarat-ı Sütude.
- Kurbânî, E. (1998). *Zindigînâme-i riyâzî-dânân-ı devre-i İslâmî* (III-XI.h.). (1. Baskı). Merkez-i Neşr-i Dânişgâhî.
- Maarif, A. (2005). *Şerh-i edvâr*. (1. Baskı). Sure-i Mihr.
- Merâgî, A. (1988). *Câmiu'l-elhân*. (1. Baskı). (T. Bineş, thk.). Bongâh-ı Tercüme.
- Merâgî, A. (1992). *Şerh-i edvâr*. (1. Baskı). (T. Bineş, thk.). Merkez-i Neşr-i Dânişgâhî.
- Merâgî, A. *Mekâsidü'l-elhân*. Ankara: Milli kütüphane, nr. A.5238, vr. 1b- 97b.
- Merâgî, Abdülkadir. *Câmiu'l-elhân*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, nr.3644.
- Merâgî, Abdülkadir. *Câmiu'l-elhân*. Londra: Oxford Üniversitesi Bodleian ktp., nr. Marsh 282.
- Nazlâbâdî, M. (2004). *Mesnevî-yi cemâl u celâl*. (1. Baskı). (Ş. Kubâdî, thk.). Merkez-i Neşr-i Dânişgâhî.
- Nevâî, A. (1944). *Tezkire-i mecâlisü'n-nefâis*. (1. Baskı). (H.Ş. Kazvinî, Çev.). Menûcehrî.
- Purcevadî, N. (2005). Mesnevi-yi cemal u celal ve sorayende-yı ân, *Aine-i Mirâs*. 24, Mirâs-i Mektub. *Risâle fî fenni'l-elhân*. Ankara: Milli kütüphane, nr. A 5238, vr. 101b-134b.
- Risâle fî fenni'l-elhân*. İstanbul: Süleymaniye kütüphanesi, Fatih, nr. 3661, vr. 20b-43b
- Sâlihî, M. A. (2014). *Âsâr-ı Yahya b. Ahmed-i Kâşânî, Mirâs-ı şahâb*. 79-80, (1. Baskı). Kitâbhâne-i Ayetullah Mer'aşi-i Necefî.
- Sayrafî, Şehabeddin Abdullah. *Hulâsatü'l-efkâr fî ma'rifeti'l-edvâr*. Tehran: Kitâbhâne-i Milli-i İran, nr. 1235533.
- Sehâvî, Ş. M. (tarihsiz), *ed-Dav'ü'l-lâmi' li-ehli'l-karni't-tâsi'*. (1. Baskı). Dâru mektebeti'l-hayât.
- Semerkindî, D. (2004). *Tezkiretü's-şu'arâ*. (1. Baskı). (E. Braun, haz.). İntişârât-ı Esâtîr.
- Semerkindî, Lutfullah. *Şerh-i Edvâr*. İsfahan, Kitâbhâne-i Medrese-i Sadr, nr. 330.
- Semerkindî, Lutfullah. *Şerh-i edvâr*. Tehran, Kitâbhâne ve Muze-i Melik, nr. 1647.
- Sezikli, U. (2007). *Abdülkâdir-i merâgî ve camiu'l-elhân'ı*. [Yayımlanmamış Doktora tezi] Marmara Üniversitesi.
- Sipîhr, H. L. (tarihsiz). *Tezkire-i hoşnivisân*. (1. Baskı). Yesâvülî.
- Terbiyet, M. A. (2000). *Dânişmendân-ı Azerbâyçân*. (1. Baskı). Tab' ve Neşr.
- Urmevî, S. (1986). *Kitâbü'l-edvâr fî'l-mûsîka*. (1. Baskı). (G. A. Haşebe, thk.). Al-hay'at al-misriyyat al-'âmmat li-al-kitâb.
- Urmevî, S. (2002). *el-edvâr ve terciüme-i Farsî*. (1. Baskı). (A. Rüstemi, thk.). Mirâs-ı Mektüb.
- Urmevî, S. *el-Edvâr*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, nr. 3662.
- Urmevî, S. *el-Edvâr*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, nr. 3653.
- Uygun, M. N. (2002). *Kitâbü'l-edvâr, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (C. 26, ss.97-98), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.